

ТРАДИЦІЇ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

ІСТОРІЯ. ПРИВАТНІ І КОРПОРАТИВНІ КОЛЕКЦІЇ. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Початок процесу становлення колекціонування на Слобожанщині може бути віднесено до ХVІІІ століття. Проте локалізувати його хронологічно або ж топографічно не виявляється можливим. Спочатку мистецькі колекції знаходили свій притулок у садибах, замських будинках, будівництво яких на Слобожанщині розпочалося з другої половини ХVІІІ ст. Вже тоді їхні хазяї звертали увагу не тільки на зовнішній вигляд садиби, але й на прикрасу інтер'єрів. Часто в них, за твердженням знавця садибної культури архітектора і художника Г.К.Лукомського, поряд з мебелю, дзеркалами та зброєю можна було бачити „велику кількість картин типово казачого письма”. Цінні відомості про колекції в цьому регіоні зустрічаємо на сторінках книги вищезазначеного дослідника „Старовинні садиби Харківської губернії” [1].

Слобожанські поміщики намагалися облаштувати свої садиби таким чином, щоб вони нагадували володарям про побачену ними розкіш замських палаців Петербурга, Москви, Варшави і Парижа. З часом портретні родові галереї ставали не тільки видимим родовим літописом, але й ядром майбутньої художньої колекції.

Значні мистецькі колекції знаходилися у садибах „Михайлівка” Капністів (російський живопис ХVІІІ століття: В.Боровиковський, О.Кипренський; італійський живопис: Ф.Гварді, П.Панніні; голландський та фламандський живопис ХVІІ ст.; українські килими ХVІІІ ст.); „Боброве” Анненкових (живопис, графіка, фарфор); „Шаровка” Кенігів (живопис І.Шишкіна, В.Верещагіна та ін.); „Кекіно” В.Д. фон Лоренц-Ебліна (голландський живопис ХVІІ ст.); „Должик” князя С.Д.Голіцина (в основному портрети); „Мерчик” Є.М.Духовського (у палаці був „створений музей”); „Стара Водолага” О.Д.Голіцина („у будинку гарне зібрання картин”); „Славгородок” княжни В.В.Голіциної („тут є чудові портрети...”); „Графське” графа П.Гендрікова („у кімнатах нижнього поверху є цікаві картини”); „Бездрик” М.Алфьорової („у будинку багато гарних старовинних речей”); „Хотінь” П.С.Строганова (живопис, художні меблі); „Низи” М.Д.Кондратьєва (голландський та фламандський живопис ХVІІ - ХVІІІ ст. У зібранні були полотна італійських митців, зокрема „Жертвоприношення Авраама”, „Суд Париса” та робота невідомого художника школи Рубенса „Алегорія Генріха ІV”, які зараз знаходяться у колекції Сумського художнього музею), „Куличка” О.А.Красовського (живопис та графіка О.А.Красовського, українське декоративно-ужиткове мистецтво) [2].

На початку, зображені на полотнах предки засновника садиби були якби своєрідним видимим родовим літописом. Саме про це написав у своєму вірші „Зала предків” (1907) російський історик мистецтва М.Врангель:

„Там бледных предков длинный ряд

Глядит усталыми глазами,

Часы замолкли, не стучат,

И мебель скрыта под чехлами»

З часом, під впливом різних обставин, у володарів цих багато в чому стихійних колекцій, починають формуватися естетичні смаки. Цьому сприяє і відвідування європейських музеїв та галерей, знайомство з шанувальниками красних мистецтв, антикварами та колекціонерами. Таким чином, з простого захоплення перші придбання стають початком осмисленого збиральництва. Незабаром виключна цінність художніх колекцій деяких слобожанських садиб звернула на себе увагу знавців мистецтва. Наприклад, одна з них – „Михайлівка” Капністів була репрезентована декількома портретами на виставці російського портрета в петербурзькому Таврійському палаці у 1905 році. (Левицький Д. Портрет князя М.В.Репніна, Молінарі О. Портрет О.А.Іваненка та портрет А.А.Іваненка [3]. Ініціатор цієї виставки культурний діяч С.Дягилев „поставив

собі завданням об'їхати „всю провінцію” /.../, всі поміщицькі садиби, про які було чутно, що вони мають цікаві /.../ портрети”, - писав пізніше історик О.Бенуа у своїх мемуарах [4].

До складу капністівської колекції входили й живописні твори О.Кипренського, Ж.-Б. Грьоза, Ф.Гварді, П.Панніні, П.П.Рубенса. Ця колекція збиралася протягом століття дідом та батьком володаря садиби – графа О.В.Капніста (1838-1910), до якої входили і твори мистецтва з мистецьких колекцій Репніних в Яготині, згодом перевезених до слобожанської Михайлівки В.В.Капніст (1841-1919 (?)) – останньою володаркою цієї однієї з найбільш красивих і типових садиб всієї України. Як ми зазначали в інших публікаціях, є всі підстави стверджувати, що Михайлівку відвідали: С.Дягилев – під час своєї „одісеї” по садибам і відомий російський художник Валентин Серов – під час написання ним групового портрета „Олександр 111 з родиною” на замовлення харківського дворянства [5].

Значна художня колекція знаходилася у селі Бобровому на Лебединщині у садибі Анненкових. Її володарка – Віра Іванівна Анненкова (1813-1902) продовжувала справу колекціонування, розпочату її батьками. На початку ХХ ст. палац у Бобровому був уже справжнім музеєм. І все ж про склад цієї колекції судити надзвичайно важко. Серед уцілілих речей з неї, які зараз знаходяться у зібранні Лебединського міського художнього музею, зокрема відмітимо такі твори: „Портрет В.І.Анненкової” пензля невідомого художника (його авторство спочатку приписувалося самому К.Брюллову), акварель М.Каразіна „Будівництво Закаспійської залізничної дороги”, „Портрет дівчини” М.Ланського, акварелі С.Галактіонова та малюнки членів родини Анненкових.

Біля витоків колекціонування та меценатства на Слобожанщині знаходився і просвітницький гурток „Попівська академія” у с. Попівка Сумського повіту. Син одного з його учасників, архітектора М. Алфьорова – Аркадій Миколайович Алфьоров (1811-1872) незабаром став відомим колекціонером, справжнім знавцем у галузі образотворчого мистецтва. Свою колекцію картин та гравюр він заповідав музею красних мистецтв і старожитностей Харківського університету. На думку відомого харківського вченого, історика мистецтва Є.К.Редіна, за цією колекцією „можна прослідкувати у головних рисах процес розвитку гравюри, як художнього твору” [6]. Разом з тим, у колекції А.Алфьорова було й декілька чудових картин І.Айвазовського. Колекція складалася з гравюр, офортів, літографій (3000 примірників), живопису (50) та акварелей і малюнків (421). У живописній частині цієї колекції Є.Редін відзначає „гарні взірці школи Йорданса і Пуссена”, а у царині графіки – малюнки голландської, фламандської, італійської школи. Зокрема там були малюнки майстрів „першої величини”: А. Ван Остаде, Н.Берхема, Г.Метсю, А. Ван де Вільде, А. Ван Дейка, Дж. Романо, Дюрера. На думку А.Алфьорова, при вивченні історії мистецтва та естетики необхідне наочне вивчення студентами мистецьких творів, у той же час, як у Харкові був відчутний брак музеїв та галерей. „Цю прогалину при Харківському університеті я бажав би, по мірі спроможності моєї і сил, поповнити...” – так пояснював колекціонер своє бажання передати колекцію Харківському університету [7]

Аналіз „старої колекції” Сумського художнього музею свідчить про те, що вона сформувалася на основі садибних колекцій Апраксіних, Алфьорова, Прянишникова, Харитоненка. Мистецька колекція останнього зберігалася у Наталівці (іконопис, російський та український живопис), Сумах (знаходилася у місцевому будинку), Москві (на Софійській набережній зберігалася колекція творів французьких художників, а також картина „Весна” швейцарського художника А.Бьокліна) та у с. Тур'я. Завдяки меценатству та опіки П.Харитоненка, Слобожанщину змогли відвідати відомі російські художники, скульптори та архітектори (М.Добужинський, С.Коньонков, П.Малаявін, О.Матвеев, К.Петров-Водкін, О.Щусев). Із списку творів колекції П.Харитоненка, складеному харківськими музейними працівниками, довідемося про авторів, роботи яких входили до мистецької збірки слобожанського цукрозаводчика: О.Боголюбов, М.Бодаревський, С.Виноградов, М.Дубовської, Л.Каменев, Й.Крачковський, В.Маковський, Г.Мясоєдов, М.Неврев, М.Нестеров, О.Орловський, О.Полєнова, І.Прянишников, О.Савінов, В.Суриков, В.Тропінін, К.Трутовський, І.Шишкін, С.Щедрін. Деякі з цих творів зберігаються у Харківському художньому музеї, а частина була втрачена під час другої світової війни [8].

Глибоким знавцем у галузі красних мистецтв був В.А.Квітка – племінник відомого українського письменника Г.Ф.Квітки-Основ'яненка. Його мистецька колекція знаходилася у замиському будинку Квіток на Основі і була добре відома у середі харківської інтелігенції. „Там були дуже гарні картини, по-переважності зарубіжних художників початку дев'ятнадцятого століття. Квітка дуже любив свою колекцію і з задоволенням показував її”, - згадувала педагог і художник М.Д.Раєвська – перша жінка в Росії, удостоєна академією мистецтв звання художника. На виставці російського портрету 1905 р. експонувався „Портрет Ф.І.Квітки” (1794) В.Боровиковського з колекції В.Квітки. Його колекція мала значний вплив на Д.І.Каченовського –

вихованця харківського університету, автора праць з історії італійського мистецтва доби Відродження. Частина колекції В.Квітки стала основою колекції Гладкових у Харкові. Ці відомості виявлені нами у одному київському архіві. Харківський мистецтвознавець Д.Гордєєв (учень відомого історика і теоретика мистецтва Ф.Шміта) зробив „Опис колекції Гладкових”, у якому зокрема згадуються деякі твори образотворчого мистецтва з колекції Квітки [9]. Окремі твори із зібрання Квітки попали до Харківського міського художньо-промислового музею та університетського музею. Приватні художні колекції І.Бецького та А.Алфьорова надійшли згідно заповіту колекціонерів до музею красних мистецтв та старожитностей Харківського університету.

Цінну колекцію мистецьких творів зібрав І.Є.Бецький – вихованець Харківського університету. Її він згодом пожертвував університетському музею цього університету. Спочатку він передав 170 картин, а незабаром ще 373 твори. На думку збирача, вона повинна була стати важливим чинником у справі викладання історії мистецтва у Харківському університеті, а також й для „чисто художньої насолоди”. Будучи у Флоренції він встиг зібрати значну колекцію картин італійської школи „не перших майстрів, але їхніх учнів”. Є.Редін називав його „не простим колекціонером”, розуміючи насамперед мистецтвознавчу обізнаність І.Бецького. Він, наприклад, міг розпізнати, до якої школи відноситься той чи інший твір мистецтва, відмічав відмінність між закінченим твором та етюдом, ескізом. Головною відмінністю І.Бецького-колекціонера слід вважати увагу останнього до естетичного впливу мистецького твору на глядача. Зокрема, він відзначав, що „художество саме – краса”. Під красою він розумів поєднання колориту, почуття, руху, вираження. Відзначимо й те, що І.Бецький намагався розібратися у таких непростих питаннях для колекціонера як ціноутворення на твори мистецтва. Пожертвована колекція І.Бецького у подальшому дала поштовх для створення картинної галереї в Харківському університеті.

Окрім старовинних харківських колекцій Альферакі, Квітки, на початку ХХ ст. помітне місце займали місце Гладкових і Філонових. Більшість приватних колекцій та залишки садибних зібрань після 1917 р. були націоналізовані та розподілені між державними художніми та історико-краєзнавчими музеями. Традиції приватного колекціонування на Слобожанщині зберігалися в основному у великих містах (Харків, Суми). Розвиток цієї безперечно корисної і благородної справи ускладнювався специфічною соціокультурною ситуацією, в якій постать колекціонера сприймалася соціумом у провінції у кращому випадку із здивуванням (згадаймо фільм „Опудало”). Тим не менш, всім відомі зібрання колекціонерів І.Лучковського та С.Давидова з Харкова, Б.Ткаченка з Лебедина. Основу зібрання І.Лучковського складають твори російських художників ХХ століття, зокрема представників останнього покоління „Мира искусства”, роботи майстрів таких відомих художніх об’єднань початку ХХ ст., як „Блакитна троянда” і „Бубновий валет”. Своїми високими мистецькими якостями відзначаються роботи З.Серебрякової „Пагорби. Нескучне” (1914), А.Лентулова „Діти з полуницею” (1918), П.Кузнецова „Корзина з квітами” (1938), Н.Альтмана „Натюрморт з золотою рибкою” (1931-32), О.Самохвалова „Коло музичних форм” (1920) [10].

Твори сучасних сумських художників багато років збирає сумський колекціонер і краєзнавець М.В.Сергієнко. У складанні колекції головним для збирача є власні мистецькі уподобання, які ґрунтуються на багатому і розвиненому естетичному досвіді. Особливе місце займають у її зібранні живописні та графічні роботи сумського художника М.Юденкова.

На початку 1990-х рр. колекціонування починають займатися банки, фінансові компанії та фірми. В Сумах такою установою стало акціонерне товариство СБТС, створивши мистецьку колекцію, яка згодом стала основою галереї сучасного мистецтва „Айстра”. Початковий етап становлення галереї та колекції було зафіксовано у каталозі, виданому у 1994 році. Перевага в формуванні колекції відводилася незаангажованому мистецтву, представники якого гуртувалися в Сумах навколо студії образотворчого мистецтва під керівництвом сумського художника Б.Данченка (І.Гапоченко, Г.Гідора, М.Юденков, В.Ратнер). Водночас, у колекції були репрезентовані й твори художників, які представляли мистецький осередок Сумської обласної організації спілки художників (В.Єрмоленко, Б.Люклян, М.Жулінський) [11].

Невелику художню колекцію у середині 1990-х рр. збрала Сумська філія Українського мобільного зв’язку. Її основу склали живописні та графічні твори сучасних сумських художників: Г.Гідори, Б.Данченка, М.Жулінського, Н.Негреби, В.Смирнова та інших митців, які творчо працювали в цей період.

Очікуваним результатом активної культуртрегерської діяльності галереї мистецтв „Академічна” Української академії банківської справи стало створення мистецької колекції. До її складу входять твори відомих українських, і зарубіжних митців. Її прикрасою зокрема є графічний твір „Музики” всесвітньвідомого

хорватського художника Івана Лацковича та колективний концептуальний твір „Священний гай” Арнольда Бьокліна” (1995) швейцарських художників С.Нафцгера, А.Люччіні і Д.Лебера. Характерною ознакою цієї корпоративної колекції є те, що до її складу входять твори заслуженого художника України О.Садовського та викладача УАБС Р.Миленкової, голови Одеської обласної організації СХ України В.Кабаченка та сумського художника Д.Чуднова, архітектора І.Лукаша. Разом з тим, твори з мистецької колекції прикрашають інтер’єри академії, що сприяє естетичному вихованню студентів та викладачів цього вищого навчального закладу. З колекцією та відомостями про авторів творів можна ознайомитися у каталозі галереї мистецтв „Академічна” та в Інтернеті, у рубриці „Галерея мистецтв „Академічна”, що знаходиться на веб-сайті академії [12].

Активна виставкова діяльність мистецького центру „Собор” у кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. також спровокувала появу в цьому обласному громадському об’єднанні мистецької колекції, основу якої складають твори графіки та живопису в основному сумських художників. Наприкінці 1990-х у виставковому залі „Собору” пройшла виставка творів іконопису та живопису з сумських приватних колекцій. Твори графіки із слобожанських приватних колекцій експонувалися у 1991 р. у Сумському художньому музеї на виставці „Українська старовина”, присвяченій історії мистецтва Ф.Л.Ернсту. З пейзажними творами відомих і маловідомих зарубіжних, російських і українських художників з харківських приватних колекцій познайомив у 2001 р. на виставці „Золоті сторінки пейзажу” Харківський художній музей [12]. До її експозиції увійшли рідкісні роботи з приватних колекцій зарубіжних авторів: „Пейзаж з хижкою” німецького митця О.Ахенбаха, „Дилія” угорця Р.Мерені, а також відомих російських та українських митців: „Острів Капрі” О.Боголюбова, „Хвиля” Р.Судковського, „Зимовий пейзаж” О.Саврасова, „Серед руїн” В.Поленова, „Місячна ніч” Ф.Васильєва, „Український пейзаж” М.Пимоненка, „Крим” С.Васильківського та інші.

Подальшій перспективі розвитку приватного та корпоративного колекціонування можуть сприяти наступні чинники: покращення економічного стану, поява міцного середнього класу – одного з основних споживачів мистецтва; формування в суспільстві позитивного відношення до збиральництва взагалі та до колекціонування мистецтва зокрема; активна участь художніх музеїв та галерей у пропаганді колекціонування; створення у музеях постійно діючих експозицій колекціонерів.

ПРИМІТКИ

1. Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. Ч.1. – Петроград, 1917. Рец.: Наше минувшее. – 1918.- Ч.1. – С. 185-186.
2. Лукомский Г.К. Михайловка // Столица и усадьба. – 1916.- № 56. Шаровка (имение Ю.Л. и В.П.Кениг, Ахтырского уезда, Харьковской губернии) // Столица и усадьба. – 1915. - № 26. Лукомский Г. Должик. Усадьба кн. С.Д.Голицына Харьковской губ. и уезда // Столица и усадьба. -1916.- № 67. Курсивом нами виділені характеристики мистецьких садибних зібрань, зроблені Г.К.Лукомським.
3. Каталог историко-художественной выставки русских портретов, устраиваемой в Таврическом дворце, в пользу вдов и сирот, павших в бою воинов. – СПб., 1905. – С. 57,58.
4. Бенуа А. Мои воспоминания. В 5-ти кн. Кн. 4,5. – М., 1990. – С. 402.
5. Побожій С. Валентин Серов і Сумщина. Про місце психологічного портрета у творчості художника // Сумська старовина. – 1999. - №№ V-VI. – С. 107-121; його ж. „Человек искусства” // Ваш шанс. – 2002. – 3 апр. - № 14. – С. 14а.
6. Редин Е.К. Музей изящных искусств и древностей императорского Харьковского университета (1805-1905). – Х., 1904. –С. 39-40.
7. Редин Е.К. Музей изящных искусств и древностей императорского Харьковского университета (1805-1905). – Х., 1904. – С. 41.
8. Денисенко О., Вішленкова Т. Твори із колекції П.І.Харитоненка у зібранні Харківського художнього музею // Художній музей: Минувше і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю заснування Сумського художнього музею ім. Н.Онацького. – Суми, 2001. – С. 24-27.

9. Гордеев Д.П. Опис колекції Гладкових – Центральний державний архів літератури і мистецтва України. – Ф. 208, оп. 1, од. зб. 5, арк. 1-2.

У будинку № 31 по вулиці Сумській у Харкові, напроти Мироносицької церкви, Д.Гордеев побачив такі роботи із зібрання Квіток (подаємо мовою оригіналу): «два рядовых холста Айвазовского, два вида Венеции работы первой половины прошлого столетия, «кролики» прип[исываемые] Памицци, 3 картины из собрания Квиток – 2 букета цветов и амфоры с цветами»; Скиавони – «Венера» и «Фантазия», приписываемые итальянцам картины Венера (вероятно копия старинная) (Падавино); 5 картинок на стекле вероятно ХУШ в. Работы Айвазовского и копии. Хорошее собрание собрание фарфоровой посуды».

10. Русское и советское искусство в собрании И.Я.Лучковского (Харьков): Каталог / Вст. ст. Д.В.Сарабьянова; сост. Л.Е.Пономарева. – Калининград, 1991.

11. Айстра. Галерея сучасного мистецтва: Каталог / Упорядкування та вст. ст. Л.К.Федевич. – Суми, 1994. Про галерею „Айстру” та її зібрання див.: Галерея „Айстра” – гість Сумського художнього музею // Червоний промінь. – 1994. – 15 січ. - № 3(4079). – С. 4-5.

12. Галерея мистецтв „Академічна”. Історія. Виставки. Колекція. Бібліографія / Уклад. С.І.Побожій. – Суми, УАБС, 2003. – С. 39-72. Докладніше про галерею та мистецьку колекцію див.: Побожій С. Искусство в банковской академии // Галерея. – 2001. - № 7-8. – С. 24-25. Адреса веб-сайту УАБС: www.academy.sumy.ua

13. Золоті сторінки пейзажу. Від ренесансу до модерну. Виставка творів з колекції музею та приватних зібрань: Каталог/Автори і упорядники каталогу: М.В.Пономаренко, Т.Ю.Прокатова, О.Й.Денисенко, Т.Ю.Литовка, Т.М.Вішленкова, Л.Г.Івницький. – Х., 2001.

Побожій, С. І. Традиції колекціонування на Слобожанщині. Приватні і корпоративні колекції. Перспективи розвитку [Текст] / С. І. Побожій // Сумський обласний краєзнавчий музей: історія та сьогодення : наук. зб. / Сумський обласний краєзнавчий музей. – Суми, 2005. – С. 85-94.